

TTK VE ESKİ ESERLER VE MÜZELER UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
ADINA YAPILAN KÜLTEPE KAZILARI (1953)

Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ

Kültepe kazılarına, TTK ve Millî Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına, 1953 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında da devam edilmiştir. İki ilim müessesemizin müştereken yürüttüğü bu kazılar, karşı-karşıya duran iki büyük şehirde yani, hem Kolonistler mahallesinde, hem de asıl müstahkem Kaniş'de temerküz ettirilmiştir.

Karum'da bünyeleri gayet iyi anlaşılmakta olan I. ve II. kat şehirlerinde çok iyi muhafaza edilmiş ikametgâhlara, arşivlere, depolara, atölyelere ve mimarlık tabakalarına göre hususiyetlenen ocak ve tandırlara raslanmıştır. Birbirinden 1000 m. uzaklıkta bulunan mahallelerin muhtelif maksatlara göre inşa edilmiş olan bu yapıları, caddelere ve muayyen mesafelerdeki meydanlıklara göre tertiplenmiştir (Res. 1).

Ia katının İmparatorluk çağında gelişen mimarlık eserlerine bir nevi prototiplik teşkil eden yapıları, küçük eserler bakımından fakir ise de, (İb) de tam plânlarıyla işığa çıkarılmış olan geniş teşkilâtli, yani her türlü ihtiyaca kâfi gelecek şekilde kurulmuş olan binaların muayyen hizmetlere tahsis olunan odalarında iri zahire küpleri, sözde banyo-kapları, hiyeroglif(!) işaretli kap, madenî tartılar, damga mühürler (Res. 5), tabletler ve ölü hediyesi olarak mezar küplerine, taş sandukalara bırakılmış olan fildişinden Ana-Tanrı heykelciği, tahtlarında oturan çift tanrı heykelcikleri, eşlerine şimdiye kadar hem Hitit şehirlerinde, hem de bizzat Kültepe'de tesadüf edilmemiş olan pişmiş toprak kaplar (Res. 2) ve Suri-

ye menşeli testilerden başka, kadını, erkeği ve çocuğu bir arada gösteren taş kalıp (Res. 4) ve madenî âletler keşfedilmiştir. II. katta bulunmuş olanlara nazaran, kolayca sezilebilen teknik, şekil ve üslup hususiyetleri gösteren bu eserlerin hepsi in-situ idi.

Plânları ve teferruata inhisar eden bazı inşaî hususiyetleri bakımından yenilikler gösteren ikinci kat binaları yine tablet ve her türlü ev eşyasiyle dolu idi. Bunlar arasında balık rütonu, kayıkçısıyle yapılan koç başlı kayık modeli ve boğa başıyla süslü fevkalâde meyvelik (Res. 3), hem Koloni devri, hem de Anadolu medeniyetleri için ünük birer eserdir.

Bir kısmı Dr. K. Balkan tarafından tetkik edilmiş olan tabletlere göre, arşivlerin en mühimi *Assur-emuqi* adlı bir tüccara aittir. Dilcinin araştırmalarına ve bana lûtfettiği rapora göre, vesikalarda şimdiye kadar ne Kültepe'de, ne de Nuzi'de görülmüş olan *Evir-işura* gibi, ilk kısmı Hurrice, ikinci kısmı, her halde, Hind - Avrupa menşeli olan şahıs adları yanında *Evir-i-kara* gibi yepyeni bir Hurri ismine ve ilk defa olarak da «*Aşağı Memleket*» tâbirine raslanmaktadır. Aynı şekilde tahsistüm «memorandum» denilen vesikalarda bilinen ve bilinmiyen limmu'lara raslandığı gibi, muayyen mevzularda nispeten mahdut sayıda ele geçmiş olan vesikaların benzerlerine ve hukukî formülleri bakımından nev'i şahsına mahsus tablet örneklerine ve tabletleri mühim hususiyetler gösteren yerli *Şarnikan*'ın arşivine ait yeni vesikalar keşfedilmiştir. Arşivleri, B. Hrozny tarafından kazılmış olan tüccarlardan bazı-

lariyle hemzaman olan yenilerinin keşfi, kronoloji ve bilhassa mütevaffa hâfirin tabakalarını kontrol bakımından mühim olacaktır. Bunlardan başka, Ib'de keşfedilen ve iki damga mühürle mühürlenmiş olan tablet, bir nevi aile hukuku ile ilgili olup, Ib'nin kronolojisi ve Kültepe'nin II. katından daha muahhar tabletlerin nevi konusunda çok değerlidir.

Muhtelif üslûplara ayrılan silindirik mühürlerin motif ve üslûpları tetkik edilince, 1948-1951 yıllarında keşfedilmiş olanlara mühim bir yenilik getirmedikleri görülür. Bununla beraber, Yerli ve Assur üslûbuna dahil örnekler arasında mühürleri bilinmiyen eşhasa ait örneklerin ortaya çıktığı ve bu sayede mühür hazinesine yenilerinin katıldığı anlaşılmaktadır. İki damga mühürle mühürlenmiş olan Ib tabletleri, bu hususiyetiyle, 9000 Kültepe tabletleri arasında ikinci misali teşkil etmekte ve Ib'nin tabletleri için fevkalâde kıymetli bir vesika mahiyetini kazanmaktadır.

Henüz başlangıçta olmasına rağmen, Tepe kazıları da Karum araştırmaları kadar verimli ve mânalı olmuştur. Her tarafta fazla tahribata mâruz bırakılmış olan Geç - Roma yapıları ve bir kısmı 1950 yılında açılmış olan Frig binaları, bu sene daha geniş ölçüde araştırılmış, bazı vesikalara ve hele coğrafi mevkiine nazaran Tabal Ülkesine dahil bulunduğu anlaşılan Kaniş'in M. Ö. 9-7. nci asırlardaki arkeolojisi hakkında esaslı bir bilgi edinmek ve bu şehrin bir kısmını incelemek mümkün olmuştur. Kaniş M. Ö. I. Binin ilk çeyreğinde de mühim bir şehir olmalıdır. Çünkü yeni kazılarda bu devre ait yapıların tabanlarında meydana çıkarılan eserler, daha önceki buluntuları teyidedecek mahiyettedir.

Tepe kazılarının ağırlık merkezini, Hitit tabakalarında yapılan araştırmalar teşkil etmiştir. M. Ö. 1200 yıllarında büyük bir yangın neticesinde tahrip ve terk edilmiş olan «megaron» tipindeki monü-

mental bir bina, en az iki defa tamir ve tadil edilmek suretiyle, uzunca bir müddet kullanılmıştır. Büyük odalarından biri işlenmemiş obsidiyen bloklarıyla dolu olan bu megaron, ikinci salonundaki sütun kaidelerinin yeri, ortaya yakın bir yerdeki ocağı ile Batı megaron'larının İç Anadolu stepindeki en tipik bir misalini vermektedir. Megaron'un tabanı üstündeki Hitit eşyası yerli yerinde duruyordu. Anadolu'nun mimarlık tarihi bakımından çok ehemmiyetli olan bu Batı tipinin daha eski örnekleri de Kültepe'de beklenebilir. Bu kazılar, İç Anadolu'daki diğer Hitit şehirlerinin aksine, Hitit devrine ait küçük eşyanın Kültepe'de Hitit devri boyunca kolayca göze çarpabilen eşaslı değişiklikler göstermediğini, daha ziyade muhafazakâr kaldığını da öğretmektedir.

Aynı ocağın Batı kısmında, tecrübe mahiyetinde, yapılan kazılarda Hitit medeniyet katlarını takibeden ve müstakim mimarlık katları ile temsil olunan III. Alişar ve onun altında da Alişar Ib (Bakır Çağı denilen medeniyetin geç safhası)'ye tekabül eden tabakalar incelenmiş ve III. Alişar'a ait, bugüne kadar bilinmiyen, yeni vazo tipleri keşfedilmiş ve ayrıca Kültepe'nin su-mermerinden (alabastar) yapılmış kurs biçimli tek ve çok başlı, bir gövdeli mâruf idollerinin de bu medeniyetin malı olduğu, kâti şekilde, anlaşılmıştır. Megaron'un inşası sırasında çevreye düşen eski yapılar tamamen kaldırılmış ve bu temizlik ameliyesinden sonra, derin temelli olan bu büyük yapı inşa edilmiştir. Yalnız megaron'un Batı ve Güney yönündeki daha eski binalara dokunulmamış ve bu kısımlar megaron'un inşasından sonra da, birer tepelik, daha doğrusu küçük bir harabe yığını halinde kalmışlardır.

Kültepe'de de Alişar Ib'nin III. Alişar'ı takibettiği; depas'ların Ib'nin son safhasına ait olduğu bol misallerle tevsik edilmiştir.

AMERİKAN BİZANS ENSTİTÜSÜNÜN 1953 YILI ÇALIŞMALARI HAKKINDA RAPOR

Prof. Paul A. UNDERWOOD
Bizans Enstitüsü Araştırma Müdürü

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin lütfkâr yardımı ve teşviki ile Amerikan Bizans Enstitüsü geçen yıl da Ayasofya Müzesi ve Kariye Camiinde bulunan mozayik ve fresklerin temizlenmesi, tahkim edilmesi ve tetkiki işine devam etmiştir. Son yıllar zarfında Enstitü, çalışmalarını içinde en çok mozayik ve fresk olan Kariye Camii üzerine teksif etmiştir. Aynı zamanda daha az mikyasta Ayasofya Müzesindeki çalışmalara da devam edilmiştir.

Bu yıl Ayasofya'da çalışma sahası ve dikkat, galeriye çıkan yolun tam üzerinde bulunan ve galerinin Güneybatısında olan yüksek tavanlı bir odanın tonozlarındaki mozayik süslemeler üzerinde teksif edilmiştir. Bu odanın tavanını teşkil eden çapraz tonozların takriben yarısı ilk Hıristiyan devrine ait mozayik süslemeleri havidir, ve bunlar beyaz taştan bir zemin üzerine büyük rensolar şeklindedir. (Resim: 1). Güney tarafındaki duvarda, tonoz kavisinin altındaki pencerenin iki tarafında, altın mozayikle yapılmış bir haç mevcuttur ve bu haç dört ayrı yeşilden müteşekkil mozayik zemini üzerine konmuş ve bir madalyon içine alınmıştır. Bütün bu mozayikler gayet tehlikeli bir durumda görünmüş ve duman ve pislikten kararmıştı. Geçen yıl zarfında bunlar tamir edilip temizlenmişti.

Altıncı asır tezyinatının çok güzel bir örneğini teşkil eden büyük rensolar; yeşil, kırmızı, siyah, altın ve beyazlarla şimdi bir renk resmi geçidi teşkil etmektedir. Buradaki madalyonlar bazı enteresan tarihi deliller teşkil ederler. Vaktiyle madalyonların kırmızı bordürleri az'zle-

rin portrelerini çerçeveliyorlardı ve altında bu azizlerin mozaikten adları yazılı idi. Buradaki bu portreler ve altlarındaki yazılar çıkarılmış ve yerlerine şimdi orada görülen haçlar konmuştu. Çok muhtemeldir ki, bu sekizinci asırda putkırınlar tarafından yapılmıştır. Bu madalyonların tarihi kıymetinin asıl ehemmiyeti ilk defa olarak gözle görülür bir şekilde Ayasofya'da altıncı asırda insan tasvirlerinin bulunduğunu ispat etmesidir.

Bu yıl, Enstitünün başlıca çalışması on dördüncü asır Bizans sanatının en zengin hazinesi olan Kariye Camiinde olmuştur. Bundan evvelki senelerde dış narteksteki mozayiklerin takriben yarısı tamir edilip temizlenmişti, ve iç nartekste bulunan ve gayet iyi muhafaza edilmiş olan harikulâde mozayiklerin temizlenmesine başlanmıştır. Bu yıl, iç narteksteki mozayiklerin temizlenmesi işine devam edilmiş ve çok terakki kaydedilmiştir, ve Şimdi Meryem'in hayatına ait sahneleri temizleme işi bitirilmiştir. Bu, Meryem çocuk İsa madalyonunu ihtiva eden kuzey kubbeyi ve krallar, papazlar ve peygamberleri gösteren yirmi yedi şahıs tasvirini ve Meryem'in hayatına ait on yedi büyük sahneyi ihtiva eder. Bunların ekserisi kir ve boya ile fazla kapanmış olmamalarına rağmen, vaziyetleri tehlikeli görülmüştü, ve bazı yerlerde kendi ağırlıklarından düşme emareleri gösteriyorlardı. Bütün bunlar şimdi sabitleştirilmiş ve tamir edilerek temizlenmiştir.

Bu iç narteksin mozayiklerinin hepsi Meryem'in hayatına ait en çok sahneyi ihtiva eden mozayik serisidir. James'in kita-

bında bahsedilen apokrifik bütün hâdiseler hemen hemen burada mevcuttur. Daha fazla olarak burada tasvir edilen sahneler o kadar hoş ve zarif yapılmıştır ki, hikâye ve resim tekniği birbirini harikulâde bir şekilde tamamlar ve her biri his zarafetinin ifadesinde büyük rol oynar (Resim: 2).

Doğru duvarda, iç narteksin Güney kubbesinin altında Kariye Camiinin yegâne abidevi mozayığı görülür. Bu tablo, İsa ve Meryem'i ayakta tasvir eder ve dört metre genişliğinde ve beş metre yüksekliğindedir. Burada temsil edilen şahısların üst kısımları gayet iyi bir şekilde muhafaza edilmiş olmasına rağmen aşağı kısımları çok bozulmuş ve gayet fena bir şekilde sıvanmıştır. Burada temsil edilen mozayiklerin daha eski bir devre ait olduğu zannedilmişti, ve solda kısmen görülen bir yazıda Alexius Comnenus'un oğluna ait imâdan dolayı bunun on ikinci asra ait olduğu tahmin edilmişti. Fakat bu mozayığın yapılışındaki teknik ve üslûp onun binada bulunan diğer mozayiklerle aynı olduğunu yani on dördüncü asra ait olduğunu göstermiştir.

Bu yıl mozayiki kaplayan sıva dikkate kaldırıldığı vakit, bu mozayikin on dördüncü asra ait olduğuna dair müsbet neticelere varılmıştır. İki alt köşelerde şimdiye kadar bilinmiyen iki yeni şahıs tasviri ortaya çıkmıştır ve bunların yanında yazılar da meydana çıkmıştır. Alt sol köşede Alexius'un oğlu olan ve İmparator John II. Comnenos'un kardeşi Sebastocrator Isaac Comnenos'un tasviri (Resim: 3) vardır. Fakat aşağıda sağ köşede diz çökmüş bir rahibenin tasviri vardır ki, yanındaki yazı onun Andronikus II, Palaeogus'un üvey kardeşi rahibe Melane, ve Mougoulionlu Kyra olduğunu ispat eder. Bu şahıs Maria Palaeologina olduğuna göre mozayik, Maria'nın rahibe olduğu zaman dinî isim olarak Melane'yi aldığını gösterir. Eğer böyle ise mozayikin 1308 den sonra yapılmış olduğu ortaya çıkar ki, bu Kariye Camiinde olan bütün diğer mo-

zayiklerin tarihlenmesi meselesini aydınlatır, zira buradaki mozayikleri 1303 senesine atfetmekte ekseri kimse hemfikir di.

Camiye, Güney tarafında ilişik bir küçük kısım vardır, eskiden bir yan kilise olan bu kısmın bütün duvarları ve tonozları fresk olarak boyanmıştır. Kornişin üstündeki tonoz ve duvarlarda muhtelif sahneler, ve kornişin altındaki duvarlarda bunları kaplayan boya ve badanın altından bazı azizlerin tasvirleri gayet sarih olarak gözüküyordu. Buradan evvelki iki çalışma mevsiminde bu fresklerin ekserisi meydana çıkarılmış ve temizlenmiştir. Bunların hepsi aynı derecede iyi muhafaza edilmiş olmamalarına rağmen ekserisi hayret derecesinde iyi muhafaza edilmiş bir şekilde ortaya çıkmıştır. Buradaki fresk sahnelerinin hepsi temizlenip ortaya çıkarıldığı zaman Kariye Camii bu husustaki zenginliği bakımından İstanbul'da bulunan Bizans âbideleri arasında eşsiz bir mevkii işgal edecektir, zira burada eksik olan kısımlar nisbeten pek azdır.

Burada Güneydeki yarım kubbenin içinde İsa'nın öbür dünyaya inişinin ve Adem ile Havva'nın basülbadelmevtime ait şayanı hayret güzelliği bir temsili vardır. (Resim: 4). Bunun altındaki duvarda altı meşhur piskopos ve ilâhiyatçının resimleri bulunur. Bunun önündeki kemerde İsa'nın basülbadelmevt mucizeleri gözükür, ve sağdaki duvarda Meryemin çocuk İsa'yı tutan ve insan boyunda fevkalâde iyi muhafaza edilmiş bir tasviri vardır. Bütün bunlar şimdi temizlenmiş ve tamir edilmiştir. Daha fazla olarak bu kısmın Batı kubbesindeki temizleme işi de hemen hemen bitmiş gibidir. Bu kubbenin üst ortası Meryem ve çocuk İsa'yı tasvir eden bir madalyonu havâdir. Bu madalyondan aşağı doğru inen on iki dilimin arasında on iki melek temsil edilmiştir (Resim: 5). Bu melekler renklerinin canlılığı, duruşlarının zarafetiyle âbidevi bir ahenk gösterir. Süsleme sanatı bakımından bu dilimlerin üzerindeki süs-

leri tetkik etmek bilhassa verimlidir, zira burada görülen desenler ve motifler büyük bir tenevvü arzeder, ve hiçbiri diğere benzemez.

Şimdi bu fresk süslemelerinin bu kadarı meydana çıkarıldığı zaman bunların mozayiklerle aynı zamanda ve aynı

zanaatkâr ekibi tarafından yapıldığı neticesine varmak katiyetle mümkündür. Bu, Kariye Camiin ihtiva ettiği sanat kıymetini büsbütün artırır, zira burada aynı grup sanatkârın hem mosaik, hem de fresk gibi iki ayrı ifade tarzını aynı suhulet ve güzellikle ortaya koyuşlarının örneği ortaya çıkar.